

NOTÁCIA

Ústav hudební vědy MUNI

CO.6 Antiphonarium (Olomouc, Knihovna olomoucké kapituly)

deum ad in aev
ia aev ia ac v ia v
Qui di angelum dei
fontem volantem per medium
ce li vo ce magna claman
tem et di ceu
te **U**ui di ierusalem
descendentem de ce no lo

ona tam auro mudo et
lapidi bus precio
sis inter tam aev ia
aev ia v
Quintus in finibus
aureis circumamicta va re
ta te Et **P**la
te ad tu e ierusa ou lem

STREDOVEK

- hudba a jej obsah transformovali do písomnej podoby prostredníctvom pragmaticky a z praxe vytvoreného systému, ktorý je nazývaný notácia
- stredoveké notačné systémy vznikli ako komunikačná pomôcka na zapamätanie narastajúceho počtu jednohlasných liturgických nápevov gregoriánskeho chorálu (tzv. *cantus planus*)
- pojem notácia bol vytvorený z lat. slova *notare* = zaznamenať, označiť, zapísať.

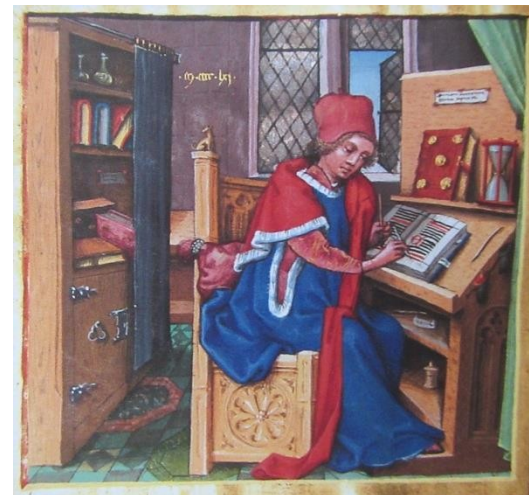
Pôvod slova **neuma**, ako základného prvku neumových notácií, je nejasný.

- výraz *neuma* sa odvodzuje z gréckeho νεῦμα *neuma* = pokyn, posunok, rada, z byzantského *pneuma* (duša), z hebrejského *naimah* (melódia) alebo zo sýrskeho *ne mo* (vox, sonus).
- vo význame notového znaku sa termín *neuma* objavuje neskoro a nezaznamenáva len jednu charakteristiku (vyskytuje sa napr. ako termín pre melódiu, melizmu alebo jubilus)
- notačné symboly - neumy označovali grafický zápis hudobného obsahu priamo nad liturgickým textom
- termín *neuma* bol od 10. storočia používaný na označenie grafického znaku, ktorý reprezentoval melódiu (jeden znak, skupinu viacerých znakov); vo *Vatikánskom traktáte* (10./11. storočie) sa nachádza klasifikácia „z akcentov vzniká nota, ktorá sa nazýva *neuma*“ - „*de accentibus toni oritur nota, quae dicitur neuma*“

Takto určuje neumu napr. i Amalar (okolo r. 844), Guido z Arezza (11. storočie).

- jednotlivé symboly štruktúr notácie vznikli z aktuálnej potreby praxe
- spolu s globálnou kristianizáciou Európy narastal v celkovom historickom kontexte od konca 8. storočia aj počet interpretovaných spevov
- okrem centralizovaných nápevov bol stále pestrejší aj repertoár lokálnych spevov jednotlivých cirkevných tradícií
- spolu so šírením kresťanstva a s budovaním a upevňovaním liturgických tradícií jednotlivých cirkevných komunít Európy, spolu so zakladaním kláštorov, s budovaním silných biskupských centier a prvých európskych stredovekých veľkomiest, spolu so šírením vzdelanosti a kultúry a s misijnou činnosťou stredovekých panovníkov narastala potreba písomne preniesť do rukopisných kódexov nielen literárny, ale i hudobný obsah

- hudba tvorila mimoriadne dôležitú zložku liturgie
- spolu s rýchlym šírením písomnej kultúry a produkciou liturgických kníh sa ruka v ruku dostávala do popredia i potreba zachytiť a sprostredkovať hudobný obsah liturgie
- z dôvodu nutnosti zapamätania nápevov sa v liturgických knihách postupne etablovali viaceré grafické komunikačné značky, ktoré označovali posun ruky dirigenta (tzv. *cheironómia*, používaná už v starovekom Egypte) alebo akcent v prednese
- jednotlivé tóny a pohyb melódie boli spočiatku udávané bez možnosti identifikácie presných tónových dĺžok a výšok
- väčšinou jednoducho kopírovali základné pohyby ruky vedúceho školeného speváka /dirigenta – kantora (tzv. *cantores per artem*).

- vštepovanie melódií do pamäti bez notácie bolo mimoriadne náročné a namáhavé
- potreba zachovať jednotnú a oficiálnu verziu spevov podľa vzoru rímskej liturgie vyvolala aktuálnu potrebu, aby boli v rukopisoch okrem liturgických textov zaznamenané i jednotlivé liturgické nápevy
- dodnes nie je prijatý jednotný názor, kde a kedy sa prvé notačné znaky objavili prvýkrát.

Z 9. storočia sa zachovalo niekoľko graduálov, ktoré ešte ale neboli notované.

Koncom 9. storočia však poznal napr. Hucbald už viaceré notačné štýly.

V karolínskej ére sa objavujú potreba o unifikáciu liturgie a liturgických nápevov.

Za Pipina Krátkeho (751 –768) a Karola Veľkého (768 – 814) sa realizovalo zjednotenie základného liturgického poriadku podľa vzoru rímskej liturgie.

V polovici 7. storočia sa v *Etymológii* Izidora Sevilského objavuje zmienka, že melódie sa nezapisujú a neexistuje konkrétna evidencia spevov.

Hucbald: De harmonica institutione. In: *Scriptores ecclesiastici de musica sacra potissimum*. 3 vols. Ed. Martin GERBERT. St. Blaise: Typis San-Blasianis, 1784; reprint ed., Hildesheim: Olms, 1963, 1:103 – 25.

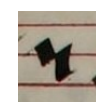
<http://boethius.music.indiana.edu/tml/9th-11th/HUCHAR>

Isidorus Hispalensis: *Sententiae de musica*. In: *Scriptores ecclesiastici de musica sacra potissimum*. 3 vols. Ed. Martin GERBERT. St. Blaise: Typis San-Blasianis, 1784; reprint ed., Hildesheim: Olms, 1963, 1:20 – 25.

- dodnes nie je prijatý jednotný názor, kde a kedy sa prvé notačné znaky objavili prvýkrát
- z 9. storočia sa zachovalo niekoľko graduálov, ktoré ešte ale neboli notované
- koncom 9. storočia však poznal napr. Hucbald už viaceré notačné štýly
- najstaršie notácie sú v písomnej podobe doložené od konca 9. storočia na viacerých miestach Európy súčasne
- za dva najstaršie fragmenty sú považované zlomky s bretónskou a nemeckou neumovou notáciou, ktoré sú datované na koniec 9. storočia
- za najstaršie kompletne zachované rukopisy sú považované graduály *F-CHRM 47* (Bibliothèque municipale de Chartres 47), *F-LA 239* (Bibliothèque municipale 239) a *CH-SGs 359* (Stiftsbibliothek Sankt-Gallen 339) z konca 9., resp. začiatku 10. storočia.
- štruktúra a kaligrafické prevedenie neum sa odlišovalo podľa obdobia vzniku a miesta používania. Základný systém jednotlivých znakov bol ale i v rôznych geografických oblastiach postavený na rovnakých princípoch.

	Virga
	Punctum
	Pes oder Podatus
	Clivis
	Torculus
	Porrectus
	Climacus
	Scandicus

- najstaršie notované rukopisy boli určené pre učiteľov spevu, kantorov a sólistov
- nepoužívali radoví speváci, zložitejšie nápevy (melizmy) sa často rozkladali na menšie úseky, ktoré sa ľahšie zapamätali (tzv. centonátny princíp)
- didaktika latinského bohoslužobného spevu bola v stredoveku mimoriadne prepracovaná. Predspevovanie a nacvičovanie na školách a v kláštoroch bolo cielene koncipované na potreby liturgickej praxe
- jednotlivé symboly štruktúr notácie vznikli z aktuálnej potreby praxe

- v rôznych časových obdobiach a v rôznych cirkevných centrách sa vytvorilo veľké množstvo variabilných regionálnych štýlov notácie (Francúzsko: Laon, Paríž, Saint–Denis, Cluny, Saint–Yrieix, Marseille, Méty; oblasti: Akvitánia, Bretónsko, Normandia; Taliansko: Beneventsko – Benevento, Monte Cassino, Bari, Umbria, Lazio, severné Taliansko – Lombardia: Miláno, južné Taliansko – Sicília; Anglicko; Nemecko/Rakúsko – Regensburg, Bamberg, Pasov, Salzburg, Klosterneuburg; Španielsko – Toledo; Švajčiarsko – St. Gallen, a i.)
- v neskorostredovekých rukopisoch sa zachovalo niekoľko neumových tabuliek, z ktorých sú typovo najdôležitejšie najmä talianske a juhonemecké (*tabula brevis, tabula prolixior*).

Eptaphonus. Strophicus. Punctus. Porrectus. Oriscus.
 Virgula. Cephalicus. Cuius. Quilisma. Podatus.
 Scandicus. & Salicus. Cuius. Torculus. Ancus.
 Et pressus minor. Ac maior. non pluribus utitur.
 Neumarum signis etiam qui plurima fuerit.

Väčšinu stredovekých notácií rozdeliť do troch základných historických fáz:

1. notácie pred zavedením linajkovej osnovy (obdobie s najväčším počtom grafických znakov, niektoré notácie mali 50 i viac rôznych neumových prvkov),
2. notácie na linajkovej notovej osnove
3. tlačené notácie

Z kaligrafického hľadiska sa dá vývoj paleografickej stránky notácie v najširšom zmysle slova rozčleniť na tri skupiny:

1. bezlinajkové neumové systémy
2. gotické notácie na linajkovej osnove
3. kvadratická notácia, ktorá je vo svojej stredovekej podobe používaná dodnes

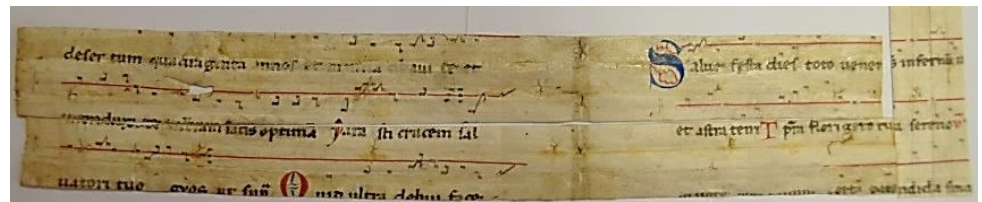
- najstaršie notačné systémy sú označované ako **adiastematické** neumové notácie, keďže boli zapisované bez presnejšieho zápisu výškových rozdielov v melódii. Čím viac bol však repertoár spevov gregoriánskeho chorálu dopĺňaný, tým dokonalejším sa stával systém zapisovania hudobného priebehu
- jednotlivé notačné znaky sa postupne začali zapisovať v rôznych výškových polohách – tzv. **diastematický** princíp
- neskôr boli pridané dve farebné linajky (označujúce tóny *f* a *c*), ktoré mali pomôcť pri identifikácii poltónov *ef* a *hc*
- revolučným medzníkom v dejinách hudobného zápisu sa stal vynález linajkovej osnovy talianskym učencom Guidom z Arezza začiatkom 11. storočia.

- pridaním tretej linajkovej osnovy a medzi linajku f a c boli hudobné znaky zaradené do presného, terciovo organizovaného výškového systému
- kvôli rozsahu chorálových spevov odporúčal Guido pridať i ďalšiu linajkovú osnovu. V roku 1028 predstavil svoje reformné názory pápežovi Jánovi XIX.
- Guidova organizácia hudobného zápisu sa následne uplatnila v mnohých regionálnych notačných školách v 4- i 5-linajkovej podobe

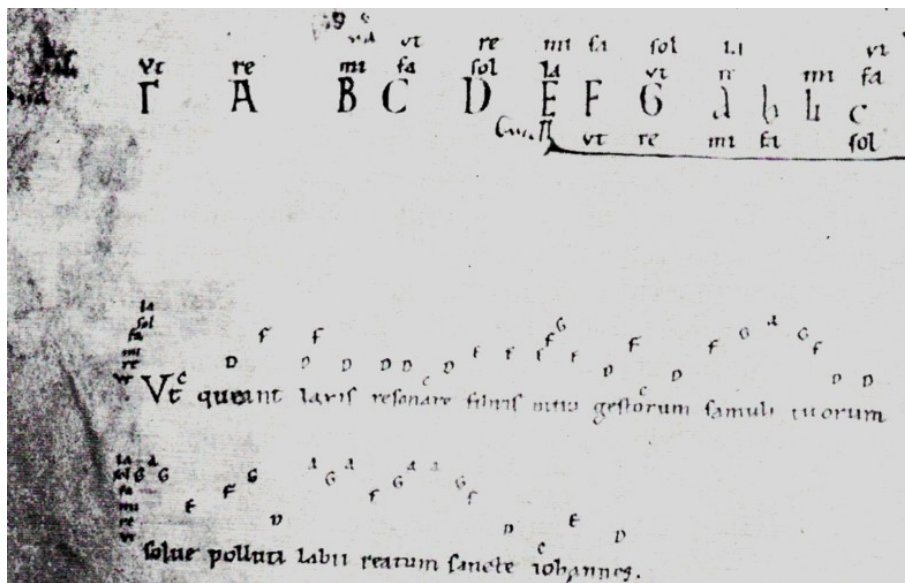
Guido priniesol pápežovi svoje dielo *Antiphonarium*, v ktorého predslove sa po prvý raz nachádza vysvetlenie princípu terciovej organizácie hudobnej notácie na štyroch linajkách.

- základným podnetom Guida pre reformu notácie bola dlhá doba výuky spevu
- chcel skrátiť dobu, kým sa mnísi naučili nápevy gregoriánu (z 10 rokov – na 1 rok)

Guido z Arezza (*Guido d'Arezzo, (Guido) Aretinus, Guido Monaco*; * okolo roku 992 v okolí Paríža; † /?/ 17. 5. 1050 Avellana), benediktín, hudobný teoretik, pedagóg
Dielo (1025-1026):

- [Micrologus de disciplina artis musicae](#) (náuka o intervaloch, cirkevných tóninách)
- [Epistola Guidonis Michaeli monacho de ignoto cantu directa](#) (solmizácia)

	St. Gallen	Benevent	nordfran- zösisch	Aquita- nisch	Paläo- fränkisch	Metz	römische Choral- notation	deutsche Choral- notation
Punctum	· (·)	↗	-	·	·	·	■	◆
Tractulus	—	—		-	—	↗		
Virga	/ /			∟ ∟ ∟			┆	┆
Pes (Podatus)	∟ ∟	┆	┆	↗	┆ :	∟ ∟	■	┆
Flexa (Clivis)	∩	┆	┆	∩ =	┆ :	∟ ∟	┆	┆
Climacus	∟ / =	┆	∟ (B)	∩	┆	∟ ∟	┆	┆
Scandicus	∟ / =	┆	┆	∟	┆ :	∟ ∟	┆	┆
Torculus	∟ S =	┆	┆	∟	∟ ∟ ∟	┆	┆	┆

- Notácie 11. a 12. storočia

name	modern	Milan	Tuscany	Benevento	Cistercian	Klosterneuburg	Esztergom	Prague
virga								
punctum								
pes								
clivis (flexa)								
torculus								
porrectus								
scandicus								
climacus								
epiphonus								
cephalicus								
axis								

- Notácie 13. – 15. storočia

name	modern	square (Paris)	(West) German	Messine- German	Esztergom	Prague	Wrocław
virga							
punctum							
pes							
clivis (flexa)							
torculus							
porrectus							
scandicus							
climacus							
epiphonus							
cephalicus							

YM NUS TRIU PVERORU

BENEDICTUS ES DOMINE
deus patrum nostrorum & lauda
bilis. & gloriosus In saecula.

Et benedictum nomen gloriae tuae
quod est sanctum. Et laudabile & glo
riosum In saecula.

Benedictus es In templo sancto gloriae
tuae. Et laudabilis.

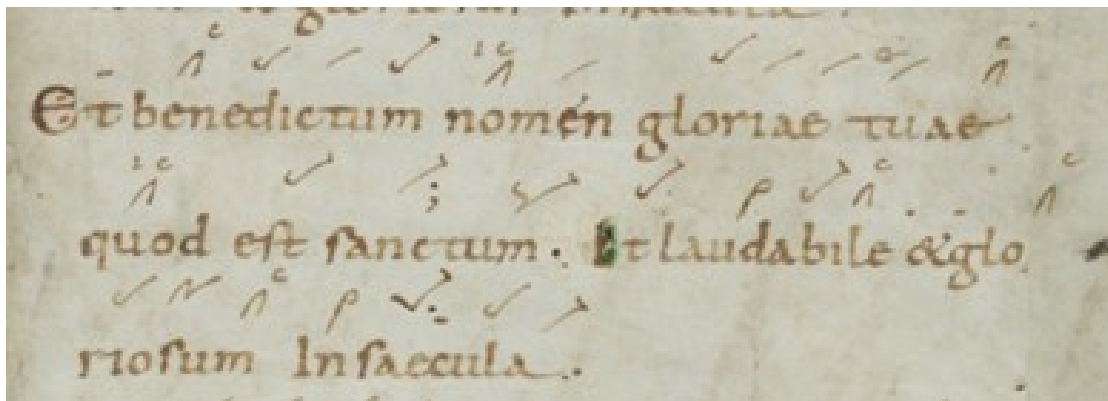
Benedictus es super thronum sanctum
regni tui. Et laudabilis.

Benedictus es super sceptrum divinita
tis tuae. Et laudabilis.

Benedictus es qui sedes super cheru
bim. Intuens abissos. Et laudabilis.

Benedictus es qui ambulat super

CH-SGs 359 (Stiftsbibliothek Sankt-Gallen 359)
Cantatorium 922 – 925

33

A **DE**
LEVA
U

ANIMAM MEAM DEUS MEUS INTE CONFIDO NON
erubescam neque irideant me inimici mei. **U**erum uniuersae
si quiete expectant non confundentur. **U**ias tuas domine
monstra mihi et semitas tuas doce me.

RG **U**niuersae si quiete expectant non confundentur domine
Uias tuas domine notas fac mihi et semitas
tuas tuas doce me. **A**LL E L U I A

Offende nobis domine misericordiam tuam et salutare

CH-SGs 339 (Stiftsbibliothek Sankt-Gallen
339)
Graduel – Sacramentaire, 980/1000

RG **U**niuersae si quiete expectant non confundentur
Uias tuas domine notas fac mi
tuas tuas doce me. **A**LL E L U I A
Offende nobis domine misericordiam tuam et salutare

DOMINANTE
 NATIVONI
 AVEVA

UIANIAM O EAO

DEUS MEVS IN TE CONFIDONON
 ERUBESCAM NEQUE IRRIDEANT ME INIMICI
 mei a enim uniuersi qui te expectant non confun
 dentur: [Vias tuas domine demonstra mihi a semitas
 tuas doce me

RG Quier si qui te expectant non confundentur
 domine

Vias tuas domine notat fac
 mi hi a semitas tuas edoce me

CH-SGs 376 (Stiftsbibliothek Sankt-Gallen 376)
 Tropaire, Graduel, Séquentiaire, 11th century

RG Quier si qui te expectant non confundentur
 domine
 Vias tuas domine notat fac
 mi hi a semitas tuas edoce me

INCIPIUNT RES
PONSORIA ET
ANTIPHONAE
PERCIRCVLUM
ANNI · D · O · O · O

· I · DIADVENTU DNI ADVESP

R Audite uerbum dñi gentes. ù Absolis ortu & occasu. **IN EV.**

A Ecce nomen domini uenit de longinquo & claritas eius re-
plet orbem terrarum. **INQUITATORIAM.**

A Dominum qui uenturus est cuius uirga floruit uera dice-
re uenite adoremus

A Regem uenturum dominum

CH-SGs 390 (Stiftsbibliothek Sankt-Gallen 390)
Antiphonarium - HARTKER, 990 – 1000

Citta del Vaticano, Biblioteca Apostolica
Vaticana lat. 10673 Paléographie Musicale,
I/14. Solesmes, 1971
Graduel Beneventan, 11th century

ate ha auado mine uisus amice meus deus meus becom qui heri acce
Indomo tua Inseculum fecul, laude huius. 6. 114. 220213 12. 8.

ff. v. 11. Inchoatio.

In deo laude to uer' bum In deo ino laude to stmo
nem In deo sperate to uer' n. me to quid fecit ad mi
chi homo. In. oia seruauit. ps. mis' m' m' h' d'
am' conē. Cir. **D**eus uacem me
nun exau in bi po su i la
ch' mox me cor' In conspex
au' o.

Misere mihi do mi ne
quo nam concul locuta me ho
mo aoe die tel lant' n' ap' bu la
ua me. off.

Exaudi deus orationem meam. In excelsis
deus orationem meam. In excelsis

am conē. Cir. **D**eus uacem me
nun exau in bi po su i la
ch' mox me cor' In conspex
au' o.

126

In die Ascensionis

IRIGALLE

Laudate eum, multi affe-
ciones in celum alle-
luia

Quoniam ad modum uisus est eum ascendentem in celum
trauerti et alleluia alleluia alleluia

Prophetas gentes plaudite manibus in laude deo in uoce organo-
tionis

Quoniam in uocem in uocem in uocem in uocem
ocet duo uocem in uocem in uocem in uocem in uocem
dixerunt in uocem in uocem in uocem in uocem

Ascendit de us in uocem in uocem in uocem in uocem
in uocem in uocem in uocem in uocem in uocem in uocem

Dominus in uocem in uocem in uocem in uocem in uocem
in uocem in uocem in uocem in uocem in uocem in uocem

Alleluia

Irigalle

Roma, Biblioteca Angelica 123
Paléographie Musicale, I/18. Bern, 1969
Onzième siècle
Graduel et tropaire de Bologne

In die Ascensionis

Quoniam ad modum uisus est eum ascendentem in celum
trauerti et alleluia alleluia alleluia

Prophetas gentes plaudite manibus in laude deo in uoce organo-
tionis

Quoniam in uocem in uocem in uocem in uocem
ocet duo uocem in uocem in uocem in uocem in uocem
dixerunt in uocem in uocem in uocem in uocem

Ascendit de us in uocem in uocem in uocem in uocem
in uocem in uocem in uocem in uocem in uocem in uocem

Dominus in uocem in uocem in uocem in uocem in uocem
in uocem in uocem in uocem in uocem in uocem in uocem

Alleluia

Irigalle

DOM in die Ascensionis
Laudate eum, multi affe-
ciones in celum alle-
luia

Quoniam ad modum uisus est eum ascendentem in celum
trauerti et alleluia alleluia alleluia

Prophetas gentes plaudite manibus in laude deo in uoce organo-
tionis

Quoniam in uocem in uocem in uocem in uocem
ocet duo uocem in uocem in uocem in uocem in uocem
dixerunt in uocem in uocem in uocem in uocem

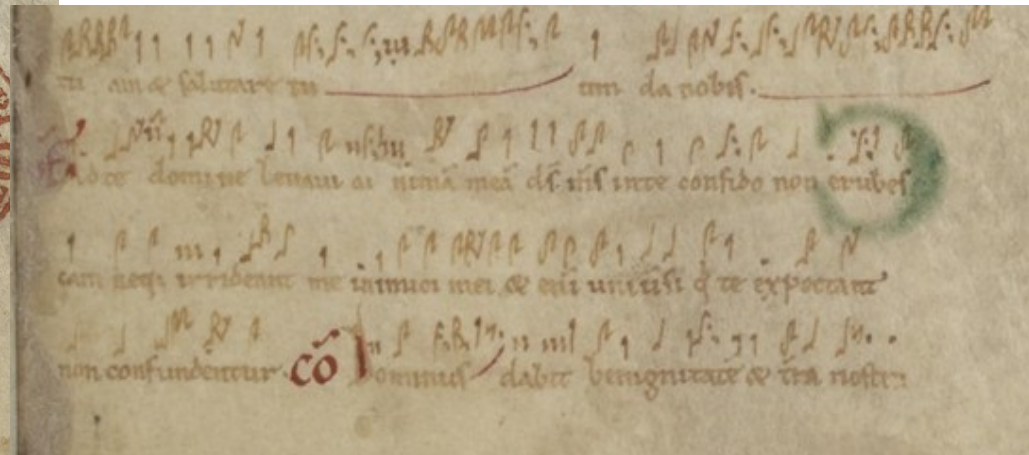
Ascendit de us in uocem in uocem in uocem in uocem
in uocem in uocem in uocem in uocem in uocem in uocem

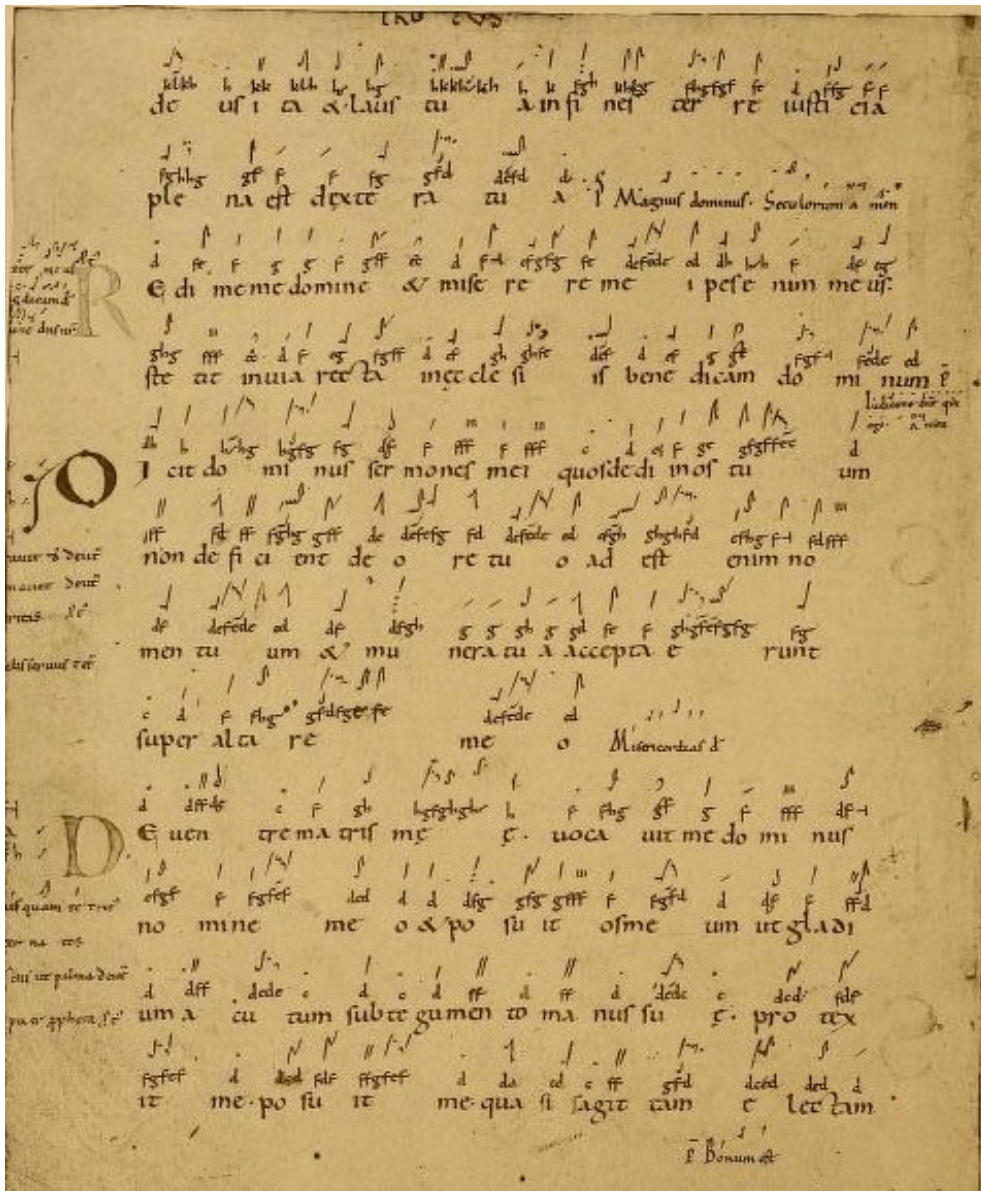
Dominus in uocem in uocem in uocem in uocem in uocem
in uocem in uocem in uocem in uocem in uocem in uocem

Alleluia

Irigalle

Paris, Bibliothèque nationale de France
lat 18010, Fin du onzième siècle
Graduel de Corbie, 11th century

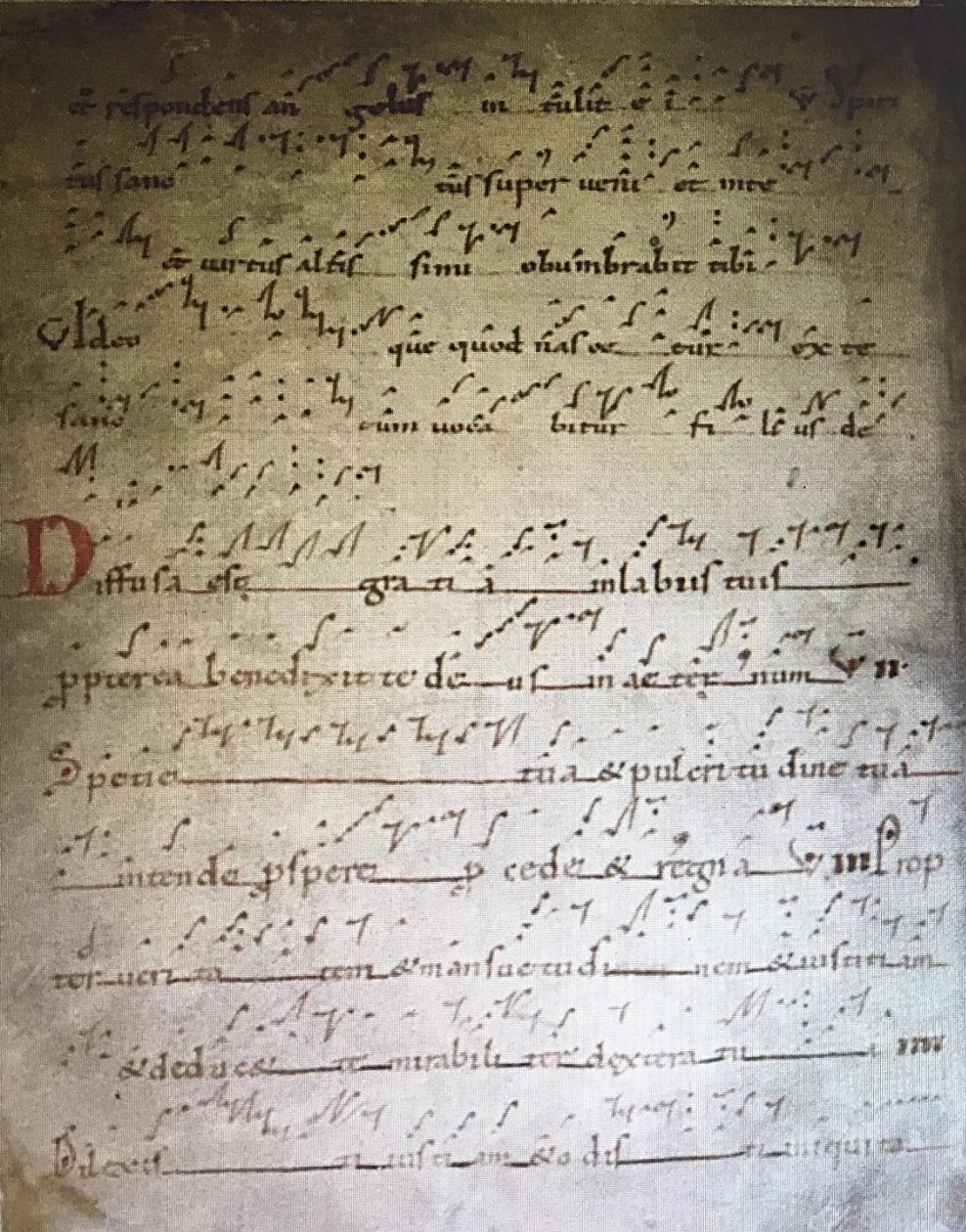

Montpellier, Bibliothèque de l'École de Médecine
H 159

Paléographie musicale VII-VIII, Solesmes, 1995
Onzième siècle

Antiphonarium tonale missarum. Codex H.159,
11th century,

French neumes with an alphabetic signs

Laon, Bibliothèque municipale 239
Paléographie Musicale, I/10. Solesmes,
Après 930,
Messine (Laon, Lorraine) Notation

adeo tuo.

NATI SANCTE LUCIE

DILEXISTI

IUSTITIAM ET

odisti iniquitatem propterea unxit

te deus deus tuus oleo laetitiae

preconsortibus tuis.

Ps Cructavit cor eu e uouio eo o e a e a e i.

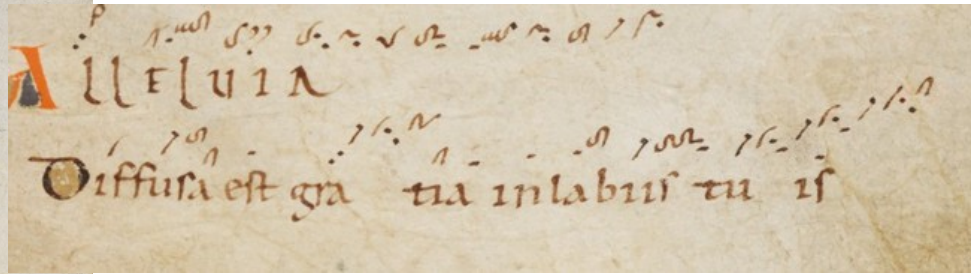
Rq Dilexisti iusti tiam et odisti iniquitatem.

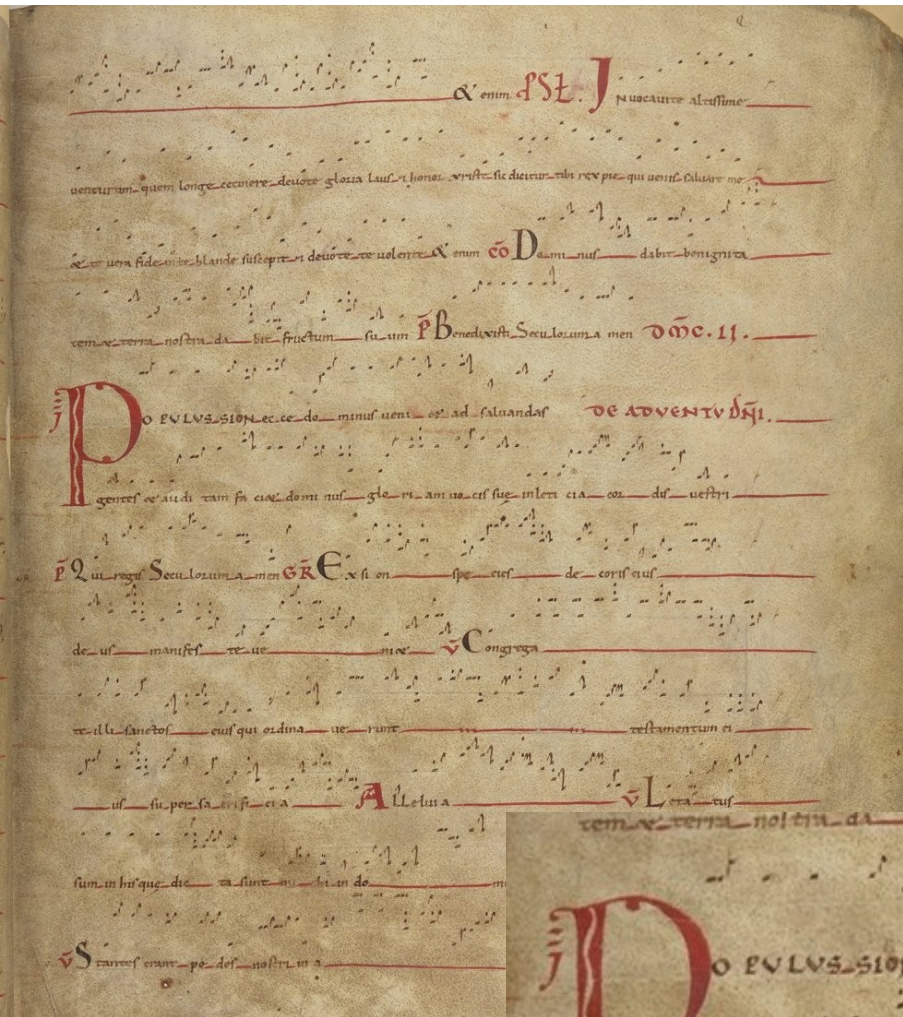
G Propterea unxit te deus deus tuus oleo laetitiae.

Alleluia

Diffusa est gra tia in labiis tuis

Einsiedeln, Stiftbibliothek 121 Paléographie Musicale, I/4 (Solesmes 1894). Bern, 1974 Début du XI° siècle

Paris, Bibliothèque nationale de France lat. 903

Paléographie Musicale, I/13. Solesmes

Onzième siècle

Gradual once in the possession of the Chapter of Saint Martial de Limoges.

Aquitanian notation, 11 th century

Paris, Bibliothèque nationale de France lat. 17296
Douzième siècle
En provenance de St. Denis.
Cursus monastique, 12th century

ita consolabor uos dicit dominus & de ierusalem ciuitate
quae te gremio uobis auxilium iudebitis gaude
bit cor uestrum. Dabo in syon salutem ierusalem
gloriam meam & uidebitis. **R.** Ecce dies ueniunt di
cit dominus. **V.** In diebus illis. **R.** Hierusalem plantabis
uineam in montibus tuis exultabis quia dies domini
ueni et surge syon conuertere ad deum tuum gaude
& letare in te quia de medio gentium saluator tuus
ueni et. **V.** Exulta filia syon iubilabis filia ierusa
lem. Gaude. **RS.** Egredietur dominus de samaria ad por
tam que respicit ad orientem & ueniet in bellum am
bulans super aquas redemptio in iude tunc saluus erit
omnis homo quia ecce ueniet mecum. **V.** Et preparabi

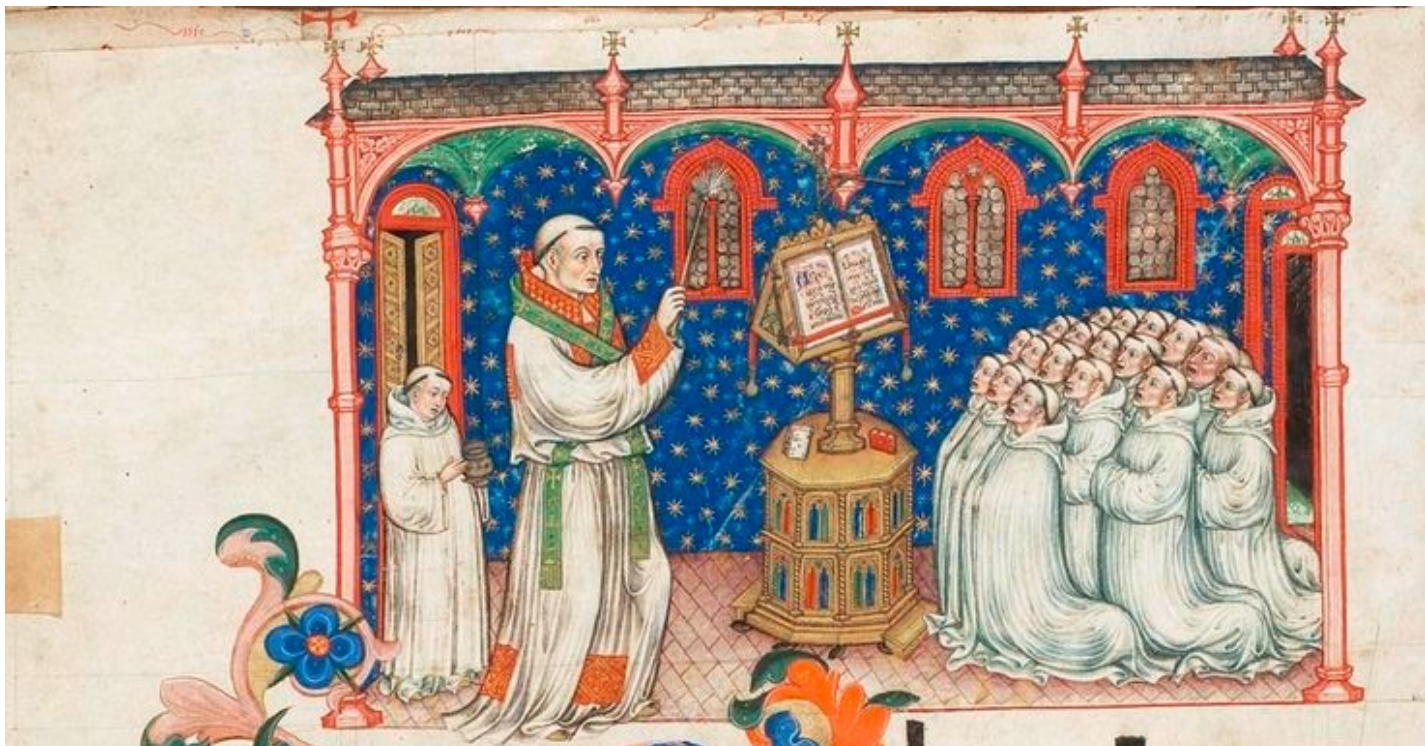
ueni et. **V.** Exulta filia syon iubilabis filia ierusa
lem. Gaude. **RS.** Egredietur dominus de samaria ad por
tam que respicit ad orientem & ueniet in bellum am
bulans super aquas redemptio in iude tunc saluus erit

Cologne (Genève), Bibliotheca Bodmeriana C 74
 Das Graduale von Santa Cecilia in Trastevere
 (Cod. Bodmer 74), 1074

NATUS EST HOIBUS ET FILIUS DATUS EST HOIBUS CIVILIS IMPERI
 um super hu merum e us et uocabitur nomen e us
 magni consili am gelus **C**antatino **Notu** fecit
Desce patris descender umbala memarie xpcedent excur
 gine dapio opif gaudent dicamus **P**uer natus est no bus

GR **V**iderunt om nes finet terre
 saluta re de i no stri iubilate dei o i om
 ml terra **Notum** fecit do
 mi nus salutare su um
 ante conspectu gen ti um re ue la uit in stri
 ti am su am **A** **F** **V** **A**
Dies sanctifica tus illuxit no bis
 regnes & adoret dominum quibodie descen dit

GR **V**iderunt om nes finet terre
 saluta re de i no stri iubilate dei o i om
 ml terra **Notum** fecit do

In dominical
diebus et
festo sancte
trinitatis usque
ad pascha res-
exclusiue.

S P E R

G E S M E

tra eius. adorate dñm in dextero sibi.

Et sic est ipse. Officiantē nōi tuo magis
tribili sed q. rīpū regis nichilū dilig
Tu sumasti gratiā nichilū rīstia
Iacob tu fecisti. Exaltate dñm des nōi
adorate scabellum pedū ei qz scām est

Sygnū Roberta sūnt. Sygnū Willm. Sygnū Gonnor marit
comat Sygnū Lape uocat comat.
S Roberta arch episcopi S Hugoni baroca
contūqū S Hugoni deuocentū episcopi.
S Ormanūi dertacati nī episcopi.

Quante domino
cantam nouū
quia mirabilia fecit
soluauit sibi dextera
eius. et brachium sctm
ei. et potum fecit dñs

